

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 26, Sayı: 44, Temmuz-Aralık 2020

TEFSİR TABAKÂT ESERLERİ

TABAKAT WORKS (BIOGRAPHIES OF EXEGESIS SCHOLARS)

Dr. Öğr. Üyesi Esat ÖZCAN

esatozcan75@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0974-8325>

Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Siirt/Türkiye

Atıf@ Özcan, Esat. "Tefsir Tabakât Eserleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020), 66-87.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 11 Şubat 2020/ 11 February 2020

Kabul Tarihi / Accepted : 17 Kasım 2020 / 17 November 2020

Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık 2020 / 15 December 2020

Sayı – Issue : 44

Sayfa / Pages : 66-87

DOI : <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.688151>

Öz

Bir tefsir araştırmacısının çalışmasında en fazla ihtiyaç duyduğu kaynakların başında belki de müfessirlerin hayatlarını ve eserlerini ele alan ve bunlarla ilgili hem bilgi veren hem de kaynak gösteren eserler gelmektedir. Çünkü bir tefsir araştırmacısı, büyük lde bu eserler sayesinde konusu ile alakalı kaynak bulabilmekte ve çalışmasını sürdürebilmektedir. Onun için biz bu çalışmamızda müfessirlerin hayatları hakkında bilgi veren ve eserlerini tanıtan birkaç tabakāt türü eseri ele alıp inceledik. Bu alışmamızda müfessirler hakkında bilgi veren eserlerden Süyûtî, Dâvûdî ve Edirnevî'nin aynı ismi taşıyan *Tabakāt'l-müfessirin* adlı eserleri ile Muhammed Tâhir el-Fencafirî'nin *Neyl's-s'irn f tabakâti'l-müfessirin* ve dil Nüveyhiz'in *Mu'cemü'l-mfessirn* isimli eserlerini ele aldık. İlgili eserleri değerlendirmeye geçmeden önce kısa bir giriş ile tabakāt ve müfessir kelimelerinin anlamları ile müfessirlerin ele alındığı eserlerin eřitleri konusunda zet bilgiler verdik. Ayrıca mezkûr eserlerin yazarlarının hayatları ile ilgili kısa bilgiler de aktardık. Çalışmada söz konusu eserlerin telif teknikleri ile müfessirleri ele aliş tarzları hakkında gereken bilgilere yer verdik ve eserler arasında bulunan farklara dikkat çekmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müfessir, *Tabakāt'l-müfessirin*, *Neyl's-s'irn f tabakâti'l-müfessirin*, *Mu'cemü'l-mfessirn*.

Abstract

One of the most remarkable sources needed most by an exegesis researcher in his studies is the works that examine the lives and works of the exegesis scholars and present information by referring to their works. For, thanks to such Works, an exegesis researcher can mostly find related sources and continue his studies. Therefore, this study examined a few Tabakat-type works that present biographies of exegesis scholars and introduce their works. In the present study, we first examined *Tabakāt'l-müfessirin*, a work which is associated with three different authors – Syt, ad-Dvd and al-Edirnevî. We also studied *Neyl's-s'irn f tabakâti'l-müfessirin* by Muhammed Thir el-Fencafirî and *Mu'cem'l-müfessirin* by dil Nüveyhiz. Before examining these works, we presented a brief introduction to the meanings of the Tabakat and Exegesis Scholar and to the kinds of works published about them. In addition, we also provided brief biographical information on the authors of these works. In the study, we presented valuable information on publishing techniques of aforementioned books and on how they examined exegesis scholars. We also aimed to point out the differences between these works.

Keywords: Exegesis, Exegesis Scholars, Tabakat (Biographies), *Tabakāt'l-müfessirin*, *Neyl's-s'irn f tabakâti'l-müfessirin*, *Mu'cemü'l-mfessirn*.

Giriş

Tabakât, tabaka kelimesinin çoğuludur. Tabaka, sözlükte üst üstte olan iki şeyin birbirleriyle uyuşması anlamına gelmektedir. Tabaka aynı zamanda sınıf ve zümre anlamlarına da gelmektedir.¹ Tabakât, İslam geleneğinde sahabe, tâbiîn, âlimler ve belli bir niteliğe sahip kişileri ihtiva eden telif türüne denilmektedir.²

Sözlükte açıklamak, izhar etmek anlamlarına gelen tefsir³ kelimesinden türeyen müfessir kelimesi, ıstılahta Kur'ân'ı yorumlayan âlim demektir.⁴ Müfessir kelimesinin ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak Taberî'nin (öl. 310/923) Kur'ân'ı yorumlayan âlimler için müfessir kelimesini kullanması,⁵ ondan önce de bu tabirin kullanıldığını göstermektedir. Müfessirler için ayrıca ehlüt-tefsîr, ashâbü't-tefsîr, ehlüt-te'vîl ve ashâbü't-te'vîl isimleri de kullanılmaktadır.⁶

Müfessir ve tefsirlerle ilgili bilgi veren eserleri tabakât ve konulu olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Tabakât tarzı eserlerde müfessirler, genellikle ya alfabetik sıraya veya vefat ettikleri hicri asra göre sıralanmaktadırlar. Alfabetik sıraya göre yazılan ilk eser,⁷ Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'idir. Müfessirlerin vefat tarihlerine göre ele alındığı ilk eser, Edirnevî'nin (öl. 1095/1684'ten sonra) aynı ismi taşıyan çalışmasıdır. Konulu tarzdaki eserlerde ise müfessirler itikâdî mezheplerine veya tefsirlerinde takip ettikleri metoda göre tasnif edilerek verilmektedirler. Bu tarzdaki eserler, ilk olarak oryantalistler tarafından kaleme alınmıştır. Nitekim bu türdeki ilk eser, Ignaz Goldziher'in (öl. 1921) *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung* adlı eseridir.⁸ Bu eserde

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "tbk", *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993-1994), 10/209-211.

² İsmail Durmuş, "Tabakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/288.

³ İbn Manzûr, "fsr", *Lisânü'l-'Arab*, 5/55.

⁴ Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, *Mefhûmü't-tefsîr ve't-te'vîl ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir* (Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzi, 2006), 208.

⁵ Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/83, 90, 93, 94, 143, 156, 169, 217, 221, 225, 226, 227, 243, 280, 487, 2/19, 432, 14/536, 15/227, 435, 16/501, 18/179, 19/588, 24/311.

⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân* 1/98, 127, 221, 23/538; Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 7/236; Abdulhamit Birişik, "Müfessir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/498.

⁷ Bazı genel tabakât eserleri içinde de müfessir ve tefsirlerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Örneğin İbn Nedîm (öl. 385/995 [?]), *el-Fihrist* adlı eserinin bir bölümünü Kur'ân ile ilgili çalışmalara ayırmış, bu bölümde önce Kur'ân'ın nüzulü, bir araya toplanması ve surelerin tertibi gibi konular hakkında bazı malumatlar aktarmış, ardından tefsir ve Kur'ân ilimleri sahasında eser yazan bazı müfessirler ve onların eserlerini zikretmiştir. Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 41-60. Taşkoprüzâde (öl. 968/1561) de *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âtî'l-'ulûm* adlı eserinin "Fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye" başlığında "İlmu Tefsîri'l-Kur'ân" adında bir alt başlık açmış, bu başlıkta tefsir ve Kur'ân ilimleri sahasında kaleme alınan bazı eserleri ve bunların müellifleri hakkında bilgi vermiştir. Ahmed b. Mustafa Taşkoprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/54-112.

⁸ Bu eser önce Ali Hasan Abdülkadir (öl. ?) tarafından *el-Mezâhibü'l-İslâmiyye fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adıyla Arapçaya tercüme edilmeye çalışmış, ancak çalışma tamamlanamamıştır. Daha sonra

müfessirler çeşitli kategorilere göre ele alınmakta ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Goldziher, müfessirleri ilk merhale, rivayet, dirayet, tasavvufî, mezhebî ve çağdaş başlıkları altında ele almıştır.⁹ Goldziher'in bu çalışması, Müslüman âlimleri etkilemiş ve birçok araştırmacının eserlerini bu tarzda kaleme almasına neden olmuştur. Goldziher'i takip eden ilk kişi, Mısırlı âlim M. Hüseyin ez-Zehbî'dir. (öl. 1977) Nitekim Zehebî, telif ettiği *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eserinde, müfessir ve tefsirleri çeşitli kategorilere ayırarak incelemiştir.¹⁰ Bu yöntem, Cerrahoğlu gibi başka âlimlerce de benimsenmiştir.¹¹ Ayrıca belli bir bölgeyi veya dönemi ele alan çalışmalar da söz konusudur. Örneğin Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî'nin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî garbi İfrîkiyâ* ile Hidayet Aydar'ın *Endonezya'da Tefsir Hareketi ve Endonezya Dilinde Yazılmış Tefsirler* isimli çalışmaları belli bir bölgeyi; Ziya Demir'in (öl. 1997) *Osmanlı Tefsir Mirası* adlı eseri ise belli bir dönemi ele almıştır. Öte yandan bu eserlerin bir kısmında sadece Arapça yazılan tefsirler konu edinilirken başka teliflerde ise farklı dillerde yazılan çalışmalar incelenmiştir. Örneğin İlhami Günay'ın *Başlangıcından Bugüne Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi* adlı eseri, sadece Türkçe yazılan çalışmaları ele almıştır.

Bu çalışmada tabakât tarzda, bütün müfessirleri ele alma amacıyla¹² ve Arapça¹³ olarak kaleme alınan Süyûtî, Dâvûdî (öl. 945/1538) ve Edirnevî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserleri ile Fencafirî'nin¹⁴ (öl. 1407/1986-1987) *Neylû's-*

Abdülhalim en-Neccâr (öl. 1964) tarafından *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî* ismiyle Arapçaya tercüme edilmiştir. Mustafa İslamoğlu ise Neccâr'ın çalışmasını esas alarak eseri *İslam Tefsir Ekolleri* ismiyle Türkçeye kazandırmıştır.

⁹ Ignaz Goldziher, *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1955), 3, 73, 122, 201, 286, 337.

¹⁰ Zehebî, önce Hz. Peygamber, sahabe, ardından tâbiîn dönemini ele almış ve tefsirle meşhur olan bazı sahabe ve tâbiîn âlimlerine yer vermiştir. Üçüncü sırada ise tedvin döneminin tefsir anlayışını irdelemeye çalışmıştır. Zehebî bu başlıkta tefsirleri naklî ve aklî olarak iki kısma ayırmış, naklî ve aklî tefsirlere örnekler vermiş, aklî tefsirleri de câiz ve mezmûm olarak iki kısma ayırmıştır. Zehebî, Ehl-i sünnet anlayışına göre kaleme alınan eserleri câiz, Mutezile, Şia Bâbiyye/Behâiyye, Zeydiyye ve Hâriciyye itikadına göre yazılan tefsirleri ise mezmûm kategorisinde mütalaa etmiştir. Zehebî tasavvufî tefsirleri nazârî ve işârî olarak iki kısma ayırmış, ilk kısmı makbul görmemiş, ancak ikinci kısmın meşru bir tarafının olduğunu beyan etmiştir. Zehebî daha sonra felsefî tefsirleri ele almış ve onları da makbul görmemiştir. Zehebî fikhî ve ilmî tefsirlerden sonra hâtimede çağdaş dönemin tefsir anlayışını ele almıştır. M. Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/27-2/447.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu da *Tefsir Tarihi* adlı eserini bu anlayışa göre ele almıştır. O, lügat, fırka, tasavvufî, felsefî, fikhî, rivayet, dirayet ve günümüzde tefsir başlıkları altında bazı müfessirler ve onların eserlerinden bahsetmiştir. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1/249-2/429.

¹² Bu tarzda, ancak sadece meşhur müfessirleri ele alan birçok eser söz konusudur. Örneğin Muhammed Fâzıl İbn 'Âşûr'un (öl. 1970) *et-Tefsîr ve ricâlüh* ile Menî' b. Abdülhalim Mahmud'un (öl. 2018) *Menâhicü'l-Müfessirîn* adlı eserleri bu şekilde kaleme alınmıştır.

¹³ Ömer Nasuhi Bilmen'in (öl. 1971) *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-müfessirin)* adlı eseri, bu tarzda; ancak Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bu eser, iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda Kur'an ilimleri ve tefsir usulü ile ilgili bilgiler verilmiş, ikinci kısımda ise müfessirler ve onların tefsirleri tanıtılmıştır. Eserde toplam 464 müfessir ele alınmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014).

¹⁴ Müellifin nisbesi, hem eserin dış kapağında hem de hâtimesinde "الفنج فيري" Fencafirî şeklinde kaydedilmiştir. Müellif, "پنج پير" (Pencap) şehrinde doğduğunu ifade etmektedir. Ya Fencafirî nisbesinin Pencap'la alakası yoktur ya da Pencap'a bu şekilde nispet edilmektedir. Bk.

sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn ve Âdil Nüveyhiz'in *Mu'cemü'l-müfessirîn* isimli çalışmaları incelenecektir.

Müfessirlerle ilgili bilgiler, genel ya da başka alanlarla ilgili tabakât eserlerinde de geçmektedir. Çünkü bir müfessir aynı zamanda bir dilci, bir fıkıhçı, bir hadisçi ya da bir kalamcı da olabilmektedir. Dolayısıyla bir müfessir ya da tefsir eseriyle ilgili araştırma yapılırken başta tefsir ve müfessirlerle ilgili eserler olmak üzere diğer âlimleri inceleyen biyografik kaynaklara da müracaat etmek gerekmektedir.

Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî

1 Recep 849/3 Ekim 1445 yılında Kahire'de doğan müellif, ataları Orta Mısır'daki Asyût'ta yaşadıkları için Süyûtî, büyük dedelerinden birisi Bağdat'ın Hodayriye mahallesinde kaldığı için Hodayrî nisbeleriyle anılmıştır. Süyûtî'nin babası Kemâleddin Ebû Bekir (öl. 855/1451), Asyût'ta doğmuş, Kahire'de İbn Hacer el-'Askalânî (öl. 852/1449) gibi âlimlerin talebesi olmuştur. Babası vefat etmeden önce oğlunu medrese arkadaşlarına emanet etmiştir. Süyûtî'nin hamiliğini üstlenenlerden biri, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) diğeri ise hocası Celâleddin el-Mahallî'dir (öl. 864/1459).¹⁵

Süyûtî'nin ilk kaleme aldığı eser, 865 yılında telif ettiği *Şerhu'l-İsti'âze ve'l-Besmele'*dir. Süyûtî, 866 yılında hocası Salih b. Ömer el-Bulkînî'den (öl. 824/1421) fetva verme ve ders okutma konusunda icazet almış ve ilk dersini hocasının huzurunda 867 yılında vermiştir. Süyûtî, Kâdîkudât İzzeddin el-Kinânî (öl. 876/1471-1472), Abdülaziz b. Muhammed el-Mîkâtî (öl. 876/1471-1472) ve Seyfeddin İbn Kutluboğa (öl. 879/1474) gibi âlimlerden de dersler almıştır. Süyûtî'nin en önemli hocası, on dört yıl boyunca derslerine devam ettiği ve ikinci babam dediği Ahmed b. Muhammed eş-Şümunnî'dir (öl. 872/1467). Süyûtî, Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî'den (öl. 879/1474) de çeşitli alanlarda istifade etmiş ve ondan da icazet almıştır. 869/1465 yılındaki hac yolculuğu dışında Mısır'dan hiç ayrılmayan Süyûtî, hayatının son beş yılını inzivada geçirdiği Nil üzerindeki er-Ravza adasında 19 Cemâziyelevvel 911/18 Ekim 1505 yılında vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir.¹⁶

Süyûtî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn İsimli Eseri

Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* isimli eserinin önsözünde böyle bir eser kaleme almasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "Böyle bir eser telif etmemin nedeni, hiç kimsenin bu alana el atıp ilgilendiğini görmememdir; hadisçiler, fıkıhçılar, nahivciler ve diğer alanlardaki âlimlerle ilgili tabakât türü eserler kaleme alınmasına rağmen müfessirler için böyle bir çalışma yapılmamıştır."¹⁷

Muhammed Tâhir el-Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn* (Fencafîr: Mektebetü'l-Yemân, 2000), 450.

¹⁵ Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/188.

¹⁶ Hidayet Aydar, *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri 2* (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2014), 483-487; Özkan, "Süyûtî", 38/188-190.

¹⁷ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 21.

Süyûtî, bu eserini tamamlamadan vefat ettiği için eser eksik kalmıştır. Ancak öğrencisi Dâvûdî, hem hocasının tamamlayamadığı bu eserini temize çekmiş hem de aynı ismi taşıyan daha hacimli bir eser kaleme almıştır.¹⁸

Süyûtî, müfessirleri şu kısımlara ayırmaktadır:

1. Sahabe, tâbiîn ve etbâ'u't-tâbiîn.
2. Tefsir ile ilgili görüşleri olan hadisçiler.

Sahabe, tâbiîn ve etbâ'u't-tâbiîn'in tefsirle ilgili rivayetlerini toplayan müfessirler bu grubu teşkil etmektedirler. Süyûtî, bu iki grubun aynı zamanda fıkıhçı oldukları için hayatları *tabakâtü'l-fukahâ* türü eserlerde de geçtiğini ifade etmektedir.¹⁹

3. Diğer Ehl-i Sünnet müfessirleri.

Bunlar; tefsirle birlikte ayetlerin te'vili, i'râbı hakkında bilgi veren ve ayetlerden ahkâm çıkarmaya çalışanlardır. Süyûtî, kendi zamanındaki müfessirlerin tefsirden çok bu konularla ilgilendiklerini belirtmektedir.²⁰

4. Tefsir yazan bidat ehli müfessirler.

Süyûtî'ye göre, müfessir denilmesi gereken birinci kısımdır. Ona göre her ne kadar ikinci kısmın çoğu, sadece öncekilerin görüşlerini nakletmekle yetinmişlerse de onlara da müfessir denilebilir. Süyûtî, üçüncü kısmı, te'vil ehli saymakta ve onun için bu kısmın yazdıkları tefsirlerin çoğuna, tev'il ismi verildiğini belirtmektedir. Süyûtî, dördüncü kısımdan sadece Zemahşerî (öl. 538/1144), Rummânî (öl. 384/994) ve Cübbâî (öl. 303/916) gibi meşhur müfessirlerin hayatlarını verdiğini ifade etmektedir.²¹ Süyûtî, müfessir denilmesi gerekenlerin sahabe, tâbiîn ve etbâ'u't-tâbiîn ile bunların görüşlerini nakleden hadisçiler olduğunu söylemekte, ancak eserinde bunlara hiç yer vermemektedir. Yani Süyûtî, eserine *Tabakâtü'l-müfessirîn* adını vermekte, lakin kendisine göre müfessir olanlar yerine te'vil sahibi âlimlere yer vermektedir. Bu da onun eserinin ismiyle içeriğinin uyumlu olmamasına neden olmaktadır.

Süyûtî, müfessirleri Arapça alfabeğe göre sırasıyla zikretmektedir. İsimleri aynı olan müfessirleri, baba isimleriyle, o da aynı ise bu sefer dedelerinin isimleriyle sıralamaktadır. Süyûtî'nin ismini verdiği ilk müfessir, İbrahim b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Tahir es-Selemânî el-Vâiz'dir (öl. 496/1103).²² İsmi verdiği son müfessir ise, Yahya b. Rebî' b. Süleyman b. Hirâz Mecdüddin Ebû Ali el-Fihri'dir (öl. 606/1210).²³

Süyûtî, ilgili eserinde ele aldığı müfessirleri kısa kısa tanıtmakta, onların ayetlerin tefsiri hakkında yaptıkları yorumlardan bahsetmekte ve tefsirle ilgili

¹⁸ Ali Muhammed Ömer, "Mukaddime", *Tabakâtü'l-müfessirîn*, mlf. Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî (Suudi Arabistan: Vizâretü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2010), 6.

¹⁹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 21.

²⁰ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 21.

²¹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 21.

²² Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 22.

²³ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 124.

kaleme aldıkları eserlerle ilgili bilgi vermektedir.²⁴ Zaman zaman hayatları hakkında bilgi verdiği müfessirlerin hocalarını, talebelerini ve tefsirle birlikte diğer eserlerinin isimlerini de aktarmaktadır.²⁵ İlgili müfessir Ehl-i Sünnet dışında bir fırkaya mensup ise onu da belirtmeden geçmemektedir.²⁶ Süyûtî'nin bu eserinde toplam 136 müfessirin hâl tercümesi yer almaktadır.

Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî

Dâvûdî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Ancak Kahire'de yetiştiği, Süyûtî'nin tanınmış talebeleri arasında yer aldığı ve ömrünü burada geçirdiği rivayet edilmektedir. Zamanının önemli hadisçilerinden sayılan Dâvûdî, Şafî mezhebine mensuptur. Ancak onun Mâlikî mezhebine mensup olduğu da ileri sürülmüştür.²⁷ İbnü'l-İmâd, Dâvûdî'nin zamanının hadis şeyhi olduğunu, âlimlerin övgüsünü aldığını belirtmektedir. Dâvûdî'nin Sübkî'nin (öl. 771/1370) *Tabakât'ına (Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ)* bir zeyil yazdığı ve hocası Süyûtî'nin hayatı hakkında geniş bir eser telif ettiği bildirilmektedir.²⁸ Gazzî, (öl. 1061/1651) *el-Kevkebü's-sâ'ire* adlı eserinde Dâvûdî'nin hocası Süyûtî hakkında yazdığı eserini gördüğünü ve mezkur eserin üzerinde onun 18 Şevvâl 945 (19 Mart 1539) senesinde vefat ettiğine dair bir bilgi notunun olduğunu ifade etmektedir. Gazzî, İbn Tolun'un (öl. 953/1546) 18 Rebûlâhir 947 senesinde (22 Ağustos 1540), Dımaşk (Emevî) camiinde Dâvûdî'nin gıyabi cenaze namazını kıldığını bildirdiğini, ancak onun yanılmış olabileceğini belirtmektedir.²⁹

Dâvûdî'nin Tabakâtü'l-müfessirîn İsimli Eseri

Dâvûdî, bu eserine hocası Süyûtî gibi *Tabakâtü'l-müfessirîn* ismini vermiştir. Dâvûdî'nin bu eserinin 704 müfessirin tercüme-i hâlini ihtiva ettiği bildirilmektedir.³⁰ Bilal Deliser, Dâvûdî'nin eserinde 704 müfessirin ele alındığı söylendiğini, ancak ele alınan tüm âlimlerin müfessir olarak kabul edilmesinin çok isabetli olmadığını, zira bazılarının tefsirle ilgili çalışmalarının bulunmadığını belirtmektedir. Deliser, Dâvûdî'nin eserinde hayatları hakkında bilgi verilen âlimleri aşağıdaki kategorilere ayırmaktadır:

1. Müstakil tefsiri olan ve söz konusu tefsirle birlikte anılanlar.
2. Bir tefsiri olduğu bildirilen, ancak tefsirinin ismi zikredilmeyenler.
3. Bir sûre, âyet veya belli bir âyet grubunu tefsir ettiği belirtilenler.
4. Tefsir yazmayan, fakat Kur'ân ilimlerinde eser telif edenler.
5. Herhangi bir tefsire şerh, haşiye yazarlar.
6. Bir tefsiri ihtisar edenler.

²⁴ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 23.

²⁵ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 120.

²⁶ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 120.

²⁷ Ali Rıza Temel, "Dâvûdî Muhammed b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 9/51.

²⁸ Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnâût - Mahmud el-Arnâût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 10/375.

²⁹ Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevkebü's-sâ'ire bi-'a'yâni'l-mi'eti'l-âşire* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/72.

³⁰ Temel, "Dâvûdî Muhammed b. Ali", 9/51.

7. Herhangi bir tefsir çalışması olmayan, fakat müfessir lakabıyla tanınanlar.
8. Tefsir konusunda bilgi sahibi ve pek çok tefsire vakıf olduğu bildirilenler.
9. Tefsirle hiçbir ilişkisi kurulmayanlar.

Deliser'e göre ilk maddedekiler hariç diğerlerinin müfessir olarak kabul edilmeleri doğru değildir.³¹ Kanaatimizce son üç maddede belirtilenlerin dışında kalan âlimleri müfessir olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira bir sûrenin, âyetin, âyet grubunun tefsirini yazan, bir tefsiri ihtisar eden veya bir tefsire şerh ve haşiye yazan âlimler de tefsire katkıda bulunmuşlardır.

Dâvûdî, eserini alfabetik olarak kısımlara ayırmakta ve her müfessirin hayatını, isminin baş harfine göre ilgili kısımda vermektedir. İsimleri aynı olan müfessirler, Süyûtî'de olduğu gibi baba isimleriyle, o da aynı ise bu sefer dedelerinin isimleriyle sıralanmaktadır. Dâvûdî'nin eserinde, müfessirlerin hayatları hakkında kısa bilgi verilirken, eserleri ve ilmî yönleri daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Dâvûdî, ele aldığı müfessirler hakkında genelde hocası Süyûtî'den daha fazla bilgi vermektedir. Eserde ilk ele alınan müfessir, Ebân b. Tağlib (öl. 141/758-759) olurken hayatı hakkında bilgi verilen son müfessir ise Yunus b. Muhammed b. İbrahim el-Vefrâvendî'dir (öl. ?).³²

Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî

Edirnevî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi yoktur. Eserini tahkik eden Süleyman b. Salih el-Huzzî de onun hakkında bir bilgiye ulaşamadığını beyan etmektedir.³³ Edirnevî, tanıtmaya çalışacağımız *Tabakâtü'l-müfessirîn* isimli eserinin hatimesinde bu eserini hicri 1095 (1684)'te, Edirne'de yazdığını beyan etmektedir.³⁴ Bu kayıttan onun Edirne'de yaşadığı ve hicri 11. asrın Osmanlı ulemasından olduğu anlaşılmaktadır. Edirnevî'nin nisbesi, bu hatime kaydına rağmen muhakkik Huzzî tarafından "أدنه وي" Ednevî/Edenevî olarak kaydedilmiştir.³⁵ Ömer Başkan, Huzzî'nin Edirnevî'nin nisbesini Ednerevî olarak yazdığını ileri sürmektedir.³⁶ Muhtemelen Başkan, "أدنه وي"deki "هـ" harfini "ر" olarak okumuştur. Mustafa Karagöz, Dâvûdî'nin eserini tahkik eden Ali Muhammed Ömer'in esere yazdığı mukaddimede Edirnevî'nin eserinden

³¹ Bilal Deliser, "Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî ve 'Tabakâtü'l-Müfessirîn' Adlı Eseri", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015), 197.

³² Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/3-2/385. Dâvûdî ve onun eseriyle ilgili ayrıca bk. Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübî ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 2/1107; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 10/304.

³³ Süleyman b. Salih el-Huzzî, "Mukaddime", *Tabakâtü'l-müfessirîn*, mlf. Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1997), Mukaddime/6.

³⁴ Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Salih b. Muhammed el-Huzzî (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 445.

³⁵ Huzzî, "Mukaddime", Mukaddime/6.

³⁶ Ömer Başkan, "Taşkoprîzâde'nin Miftâhu's-Sa'âde'si Bağlamında Osmanlı İlimler Tasnifi Geleneğinde Tefsir Tarihi Algısı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2012), 139.

bahsederken Edirnevî yerine “أدنه وي” Ednevî/Edenevî yazdığını, Huzzî'nin de bundan etkilenmiş olabileceğini belirtmektedir.³⁷

Edirnevî'nin Tabakâtü'l-müfessirîn İsimli Eseri

Edirnevî, eserinin önsözünde bu alana kimsenin el attığını görmediğini ve bundan dolayı böyle bir eseri kaleme alma ihtiyacı duyduğunu belirtmektedir. Edirnevî, kaynaklarını sayarken Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) *Muhtasarü tabakâti'l-müfessirîn* eserinden istifade ettiğini söylemektedir.³⁸ Muhtemelen söz konusu eserin küçük olmasına işaret etmek için muhtasar ifadesini kullanmakta ve bu eserin geniş olmamasından dolayı ilgili alanda kimsenin eser yazmadığını ileri sürmektedir. Öte yandan Beyzâvî'nin böyle bir eserin olduğuna dair herhangi bir malumatın bulunmaması, Edirnevî'nin Beyzâvî'ye nispet ettiği eserden yaptığı alıntıların Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserindeki bilgilerle birebir aynı olması ve Edirnevî'nin mukaddimesinin Süyûtî'nin mukaddimesi ile büyük oranda benzerlik göstermesi onun istifade ettiği kaynağın Süyûtî'nin eseri olabileceğini akla getirmektedir.³⁹

Edirnevî, bu eserinde önce müfessir sahabileri ele almakta ve onların hayatlarını vermektedir. Edirnevî, sahabileri şu sıraya göre aktarmaktadır:

1. Abdullah b. Abbas (öl. 68/687-688).
2. Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-653).
3. Abdullah b. Ömer (öl. 73/693).
4. Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692).
5. Abdullah b. 'Amr (öl. 65/684-685).
6. Übey b. Ka'b (öl. 33/654 [?]).
7. Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665 [?]).
8. Ebû Hüreyre (öl. 58/678).
9. Enes b. Mâlik (öl. 93/711-712).
10. Câbir b. Abdullah (öl. 78/697).⁴⁰

Eserde sahabeden sonraki müfessirler, yaşadıkları hicri yüzyıl bölümünün içinde ve vefat tarihlerine göre sırasıyla ele alınmaktadır. Hicri birinci ve ikinci asırda vefat etmiş tâbiîn müfessirler, “Birinci Yüzyıldaki Tâbiîn Müfessirler” bölümünde,⁴¹ hicri üçüncü asırda vefat etmiş müfessirler, “İkinci Yüzyıl Müfessirleri” bölümünde, hicri dördüncü asırda vefat edenler, “Üçüncü Yüzyıl Müfessirleri” bölümünde verilmektedir ve hakeza...⁴² Hicri on birinci asırda vefat

³⁷ Bk. Ali Muhammed Ömer, “Mukaddime”, *Tabakâtü'l-müfessirîn li'd-Dâvûdî* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), Mukaddime/2; Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 197-199.

³⁸ Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1.

³⁹ Mehmet Çiçek - Burhan Yazıcı, “Edirnevî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020), 128-129.

⁴⁰ Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 7.

⁴¹ Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 9-24.

⁴² Bk. Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 25-45, 46-94, 95-147, 148-210, 211-259, 260-304, 305-357, 358-404.

etmiş müfessirler ise, “Binden Sonraki Müfessirler” bölümünde zikredilmektedir.⁴³ Daha sonra, vefat tarihleri bilinmeyen müfessirler ele alınmaktadır.⁴⁴

Edirnevî, Kur’ân ilimlerinde eser telif eden âlimler için müstakil bir bölüm açmaktadır.⁴⁵ Edirnevî, toplam 626 müfessiri ele alıp hayatlarını aktarmaktadır.⁴⁶ Kur’ân ilimleri ile ilgili eser yazan 18 âlimle birlikte bu sayı 644’e çıkmaktadır.⁴⁷ Eseri ilk tahkik eden ve eserde toplamda 638 müfessirin ele alındığını ortaya koyan Huzzî, sadece eserin İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi’ndeki nüshayı dikkate almıştır.⁴⁸ Mustafa Özel ve Ali Erbaş tarafından yapılan ve hem Kahire hem de İstanbul nüshalarına dayanan eserin tahkikli neşrinde 644 müfessirin yer aldığı gözükmektedir.⁴⁹ Çiçek ve Yazıcı, bu farkın nedenlerini şöyle açıklamaktadırlar:

1. Özel ve Erbaş’ın tahkiklerinde Kahire nüshasında bulunan 5 müfessir, biyografileri nakledilmeksizin zikredilmiştir.

2. Huzzî’nin tahkikinde 585-586. müfessirleri arasında yer alması gereken Burhâneddin’e ve 591-592. müfessirleri arasında olması gereken Muhammed b. Abdurrahman’a yer verilmemiştir.

3. Huzzî’nin tahkikinde Cübbâî’nin (öl. 303/916) oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî’ye (öl. 321/933) ayrı bir numara verilmesine karşılık, Özel ve Erbaş’ın tahkiklerinde Ebû Hâşim, babasıyla birlikte ele alınmıştır.⁵⁰

Muhammed Tahir el-Fencafîrî

Kaynaklarda Fencafîrî ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fencafîrî, tanıtacağımız *Neylû’s-sâ’irîn* isimli eserinin sonuna eklediği hâl tercümesinde, hicri 1335 (1916-1917) yılında Pencapîr⁵¹ şehrinde dünyaya geldiğini, orada ikamet ettiğini, Hanefî mezhebine ve Nakşibendi tarikatına mensup olduğunu belirtmektedir. Fencafîrî, ilk eğitimini kendi memleketinde aldığını, sonra Hüseyin Ali el-Meyânevâlî’den (öl. 1383/1963-1964) tefsir, hadis ve tasavvuf dersleri okuduğunu, ona intisap ederek Nakşibendi tarikatına girdiğini, hicri 1353 (1934-1935) senesinde “Dârü’l-‘Ulûmî’l-Dîyûbendiyye”ye katıldığını ifade etmektedir. Fencafîrî, daha sonra Mekke’ye gittiğini, Ubeydullah es-Senedî’den (öl. 1363/1944) tefsir, tasavvuf dersleri ve icazet aldığını, hicri 1356 senesinde Medine’ye geçtiğini, Ömer b. Hamdan el-Fâsî’den (öl. 1368/1949) hadis dersleri okuduğunu belirtmektedir. Fencafîrî, memleketine döndükten sonra âlimlere ve talebelere Kur’ân’ı (tefsir ve Kur’ân ilimleri) okutmaya başladığını, yaklaşık 40 bin

⁴³ Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 405-416.

⁴⁴ Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 417-436.

⁴⁵ Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 437-444.

⁴⁶ Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 436.

⁴⁷ Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 444.

⁴⁸ Huzzî, “Mukaddime”, Mukaddime/16.

⁴⁹ Bk. Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, thk. Mustafa Özel – Muammer Erbaş (İzmir: Birleşik Matbaacılık Yayınları, 2005).

⁵⁰ Çiçek - Yazıcı, “Edirnevî’nin Tabakâtü’l-Müfessirîn Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri”, 130.

⁵¹ Fencafîrî, hayatı hakkında bilgi verirken “Pencapîr şehrinde doğdum.” demektedir; ancak ismini “Muhammed b. Tâhir el-Fencafîrî” olarak yazmaktadır. Bk. Fencafîrî, *Neylû’s-sâ’irîn fi tabakâti’l-müfessirîn*, 450.

kişinin kendisinden istifade ettiğini ve bu yazıyı hicri 1386 (1966-1967) yılında yazdığını kaydetmektedir. Fencafirî, bidatlere karşı aşağıda isimlerini yazdığımız eserleri kaleme aldığını belirtmektedir:

1. *el-Beşâ'ir li-tevessül bi-ehli'l-makâbir*.⁵²
2. *er-Risâletü'l-beydâ' fî mes'eleti'd-du'â'*.
3. *el-İntişâr li-sünneti Seyyidi'l-Ebrâr*.
4. *Diyyâ'ü'n-nûr li-dağdı'l-bide' ve'l-fucûr*.
5. *Uşûlü's-sünne fî reddi'l-bid'a*.
6. *el-'İrfân fî usûli'l-Kur'ân*.
7. *Simţu'd-dürrer fî rabtî'l-âyât ve's-suver*.
8. *el-Leme'ân min hulâşati sûreti'l-Kur'ân*.⁵³
9. *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*.
10. *en-Nişât fî hîletî'l-iskât*.
11. *Mürşidü'l-hayrân ilâ fehmî'l-Kur'ân*.
12. *Tefsîrü'l-Kur'ân ve tercemetüh bil-Afgâniyye*.⁵⁴

Cühûdü 'ulemâ'i'l-Hanefiyye fî ibtâli 'akâ'idi'l-Kubûriyye isimli eserde, Fencafirî'nin vefat tarihi hicri 1407 (1986-1987) olarak verilmektedir.⁵⁵

Fencafirî'nin Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn İsimli Eseri

Eserin mukaddimesinden anlaşıldığı gibi bu eser, aslında *Mürşidü'l-hayrân li-usûli'l-Kur'ân*'ın bir bölümüdür.⁵⁶ Ancak müellifin oğlu Muhammed Tayyip (öl. ?), bu bölümü müstakil bir kitap olarak takdim etmektedir.⁵⁷

Fencafirî, bu eserinde müfessirleri asırlara ayırarak her müfessiri, vefat ettiği asır bölümünün içinde vermektedir. Eserde her yüzyıldaki müfessirlerin hayatları aktarıldıktan sonra ilgili yüzyıldaki tefsir durumu ve tefsir yöntemleriyle alakalı kısa bilgiler sunulmaktadır. Ancak her nedense bu değerlendirme yedinci ve on dördüncü asır için yapılmamaktadır. Eserde toplam 688 müfessir ele alınmaktadır. Müfessirlerin hayatları verildikten sonra tefsirleri de kısa bir şekilde değerlendirilmektedir.

Fencafirî, bu eserinde müfessirler ve eserleriyle ilgili yanlış bulduğu bir şey varsa bunu açıklamaktan geri durmamaktadır. Örneğin birinci asırdan sonra vefat edenlerin içinde yer verdiği Cafer b. Kefvân'ı (öl. 118/736-737), Cehmîlerin başı, sapık ve bidat ehli olarak tanımlamaktadır.⁵⁸

⁵² Fencafirî, bu eserini zayıf, uydurma rivayetleri ileri sürerek tevessüle karşı çıkanlara bazı Hanefî âlimlerin sözlerine dayanarak cevap vermek için kaleme aldığını ifade etmektedir. Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 451.

⁵³ Muhtemelen eserin ismi, *el-Leme'ân min hulâşati sûreti'l-Furkân*'dır ve sehven Furkân kelimesi yerine Kur'ân yazılmıştır. Eser, Peştuca diliyle yazılmıştır. Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 451.

⁵⁴ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 451-452.

⁵⁵ Şemseddin es-Selefi el-Afgânî, *Cühûdü 'ulemâ'i'l-Hanefiyye fî ibtâli 'akâ'idi'l-Kubûriyye* (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 1996), 1/394.

⁵⁶ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 8.

⁵⁷ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 3.

⁵⁸ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 54.

Fencafîrî, ilk müfessir olarak Hz. Peygamber'i ele almakta ve onun Kur'ân'ı tefsir etme görevinin olduğunu âyetlerle ispat etmeye çalışmaktadır. Sonra sahabeye geçmekte ve on sahabenin tefsir ile meşhur olduklarını belirterek, onların isimlerini zikretmektedir. Bunlar, sırasıyla dört halife, Adullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Übey b. Ka'b, Ebû Musa el-Eş'arî (öl. 42/662-663), Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Zübeyr'dir. Fencafîrî, dört halife içinde, Hz. Ali'den (öl. 40/661) yapılan rivayetlerinin daha çok olduğunu ifade etmekte ve bunun nedeni olarak onun nispeten geç vefat etmesini göstermektedir.

Fencafîrî, daha sonra şunları kaydetmektedir: Sahabenin tefsir ile ilgili görüşleri, çok önemlidir. Çünkü İslam dinini sonraki nesillere aktarmak için onlar seçilmişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'i görmüş, vahyin inişine ve Hz. Peygamber'in âyet yorumlarına şahit olmuşlardır.⁵⁹

H. Peygamber'den sonra dört halifeyi ve tefsirle meşhur olan diğer altı sahabeyle birlikte Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. 'Amr ve Sâlim b. 'Utbe b. Rebî'a'yi (öl. 12/633) ele almakta ve onların hayatları hakkında bilgi vermektedir.⁶⁰

Sahabeden sonra tâbiîn müfessirleri incelemekte, tâbiîn'in İslamiyet'i sonraki nesillere aktarmak için seçtiklerinden bahsetmektedir. Birçok tâbiîn müfessirin yetiştiğini ve bunların, tefsirle ilgili rivayetleri çok iyi tetkik edip hıfz ettiklerini belirtmektedir.⁶¹

Eserde, tâbiînden sonra ikinci asırda vefat etmiş müfessirler ele alınmakta ve hayatları verilmektedir.⁶² Fencafîrî, bu dönemi değerlendirirken İbn Hacer el-'Askalânî'nin (öl. 852/1449) sahabe ve tâbiîn'in ilk döneminde tefsirle ilgili rivayetlerin yazılmadığını ifade ettiğini belirtmektedir. İbn Hacer, bunun nedenleri olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka bir şeyin yazılmasına izin vermemesini, ilgili müfessirlerin rivayetleri ezberleme konusundaki yeteneklerini ve âlimlerin çoğunun okuma yazma bilmemesini göstermektedir.⁶³

Fencafîrî, daha sonra bu asrı şöyle değerlendirmektedir: Önceki asırda daha önce zikredilen sebeplerden dolayı tefsir eserleri tedvin edilmedi. Ancak tâbiîn asrının sonlarından itibaren âlimlerin farklı şehirlere dağılması ve bidatlerin yayılması, bu konuda eser kaleme almayı gerektirmiştir. Bu asırda eser yazarların bir kısmı dikkatli davranmış, naklettiği görüşlerin sahiplerini belirtmiştir. Bir kısmı ise dikkatli davranmayarak naklettiği görüşlerin sahiplerinden bahsetmeden söz konusu görüşleri kitabına almıştır.⁶⁴

Fencafîrî, daha sonra tefsir rivayetlerinden bahsetmekte ve en güzel, en iyi rivayet tarihinin Ali b. Ebû Talha'nın (öl. 143/760) tariki olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855), bu tariki övdüğünü ve Buhârî'nin (öl. 256/870)

⁵⁹ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 12.

⁶⁰ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 13-20.

⁶¹ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 31.

⁶² Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 32-54.

⁶³ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959-1960), 1/6.

⁶⁴ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 55.

bu tarika dayandığını, çünkü bu tarikte Ali b. Ebû Talha ile İbn Abbas arasında sadece bir râvînin; Mücahit (öl. 103/721) ya da Said b. Cübeyr'in (öl. 94/713 [?]) bulunduğunu belirtmektedir. Fencafirî, İbn Abbas ve diğer sahabeden gelen rivayet zincirlerini aktardıktan sonra İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) şu görüşüne yer vermektedir: "Tefsiri en iyi bilen Mekke ulemasıdır. Çünkü İbn Abbas'ın ekolünden gelmektedirler."⁶⁵ Daha sonra zayıf rivayet zincirlerinden bahsetmektedir. Bu yüzyılda yaşamış olan diğer âlimlerin isim listesini verdikten sonra bu yüzyılın ayrıcalıklarını zikrederek bu bölümü kapatmaktadır.⁶⁶

Fencafirî, "İkinci Asrın Ayrıcalıkları" başlığı altında şunları dile getirmektedir: Sahabe, Hz. Peygamber'den sonra İslam ülkesinin her tarafına yayılarak Müslümanlara değişik hizmetlerde bulundular ve İslam dinini sonraki nesillere aktarmak için tâbiîn neslini yetiştirdiler. Genel olarak tâbiîn nesli, çok zeki bir nesil idi. Tâbiîn âlimleri, sahabeden aldıklarını hiç değiştirmeden sonraki nesle aktarma görevini yerine getirdiler. Ancak bu dönemde âlim olmadığı halde âlimmiş gibi davranan kişiler de söz konusuydu. Bu kişilerin görüş ve rivayetleri konusunda, hassas olmak gerekmektedir.⁶⁷

Fencafirî, bu tabakayla ilgili görüşlerini şu şekilde sürdürmektedir: Bu asırda 'Amr b. 'Ubeyd (öl. 144/761), Vâsıl b. 'Atâ (öl. 131/748) ve Ma'bed b. Abdullah (öl. 83/702 [?]), kader konusunu tartışmaya açtılar ve insanlara Mutezile mezhebini telkin ettiler. Bu asırda Cehm b. Safvân (öl. 128/745-746), Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia etti. Bunun üzerine tâbiîn'in büyük âlimleri devreye girerek insanları bunların bidatlerinden sakındırmaya çalıştılar ve bu konularda eserler tedvin etmeye başladılar.⁶⁸ Fencafirî, şöyle devam etmektedir: İkinci yüzyılın başında, kelam ilmi ortaya çıktı, önceki ümmetlerin hikâyeleri ve Yunan felsefesi Arapçaya tercüme edildi. Nübüvvet ve tevhide uygun olmayan ilimler yayıldı. Müminler, huzurlu iken Rafizi ve Mutezile fitneleri başladı.⁶⁹ Tefsir bu yüzyıldan önce rivayetlerle, sahabe ve diğer büyük âlimlerin görüşleriyle yapılırdı. Bu yüzyılda ise senetlerin hazfedilmesiyle, doğru ile yanlış birbirlerine karıştı. Bunlardan sonra gelen âlimler, rivayetlerin doğru olup olmadığına bakmaksızın bunları olduğu gibi naklettiler. Böylelikle tefsir, herkesin kendi kafasına göre bir şeyler yazdığı bir alan haline geldi. Nahivcilerin amacı i'râb yapmak, âyetten uzak olsa da muhtemel vecihleri çıkarmak ve nahvin meselelerini, kurallarını ve ihtilaflarını yazmaktır. Bunların yazdıklarının bir kısmı, âyetleri anlama konusunda faydalı olsa da çoğu Kur'ân'ın amacından uzak şeylerdir. Kısasçıların amacı, kısısları tetkik etmeden aktarmaktır. Bunlar tarafından yazılan tefsirlerin çoğu, Yahudilerden alınan yalan, uydurma ve peygamberlere yakışmayan davranışlar nispet eden kısıslarla doludur. Fıkıhçıların amacı, âyetlerden delil çıkarmaktır. Onlar görüşlerini ispat etmek, muhaliflerinin görüşlerini çürütmek için çoğu zaman

⁶⁵ Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1980), 24.

⁶⁶ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 55-62.

⁶⁷ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 59.

⁶⁸ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 60.

⁶⁹ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 61.

alakasız âyetleri kendilerine delil olarak ileri sürdüler. Bidat ehlinin kastı ise, sadece âyetleri tahrif etmek ve her âyeti kendi görüşlerine çekmeye çalışmaktır.⁷⁰

Fencafîrî, üçüncü yüzyılda vefat eden müfessirlerin hayatları ile ilgili bilgi verdikten sonra mezkûr yüzyılın ayırıcı özellikleri kısmında şunları kaydetmektedir: Tefsir, bu asırdan önce hocalardan alınan rivayetlerle yapılırdı. Bu asırda ise doğru yanlış ayrılmadan tefsirler rivayetlerle dolduruldu ve dirayet metodu ile de tefsirler kaleme alındı. Bu asırda tefsirlere bidat ehlinin görüşleri ve bu görüşleri teyit eden uydurma hadisler de girdi. Öte yandan Mutezile gibi bidat ehli gruplar tarafından sahih hadislere dil uzatıldı ve bunların uydurma olduğu iddia edildi. Ayrıca Câhız (öl. 255/869) gibi bidat ehli âlimler tarafından Arap diliyle ilgili uydurma görüşler ileri sürüldü ve bu görüşler dil bilgini âlimlere nispet edildi.⁷¹ Abbâsî halifesi Me'mûn (öl. 218/833), Şîliği benimsediğini açıkça ortaya koydu ve Hz. Peygamber'den sonra halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ileri sürdü. Daha sonra Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia etti ve bunu herkese kabul ettirmeye çalıştı.⁷² Bu asır, ilimlerin çeşitlendiği, âlimlerin sayısının arttığı bir asır oldu. Fencafîrî, daha sonra bu yüzyıldaki meşhur âlimlerin isimlerini vermekte ve bu faslı da kapatmaktadır.⁷³

Dördüncü yüzyılda vefat eden müfessirler bölümünde, önce bu yüzyılda vefat ettiği bildirilen müfessirlerin hayatları hakkında bilgi verilmekte,⁷⁴ akabinde bu yüzyılda tefsir telif eden müfessirler ve onların tefsirlerinin özellikleri ile ilgili şunlar kaydedilmektedir: Bu asırdaki müfessirler, tefsirle ilgili söylenenleri naklettiler; ancak naklettikleri görüşlerin sahiplerine atıf yapmadılar. Bunun için doğru ile yanlış birbirine karıştı ve herkes kendisine göre doğru olanı yazmaya başladı. Bu asırda, değişik ilimlerin verileri kullanılarak dirayet yöntemi ile Kur'ân tefsir edilmeye ve bidat ehlinin görüşleri çürütülmeye çalışıldı. Bu asırda yazılan tefsirlerde, kıraatlara ve i'râba da bolca yer verildi. Bu asırda yazılan tefsirlerin az bir kısmında, öncekilerin eksiklikleri tamamlandı ve rivayet konusunda hassas davranıldı. Ancak tefsirlerin büyük bir kısmında, önceki asırda olduğu gibi rivayetler konusuna gereken özen gösterilmedi. Bu asırda yazılan en değerli ve en faydalı tefsir, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* isimli eseridir. Çünkü Taberî, rivayetlerle ilgili tercihini ortaya koydu, i'râba yer verdi ve âyetlerden ahkâm çıkarmaya çalıştı. Muteber âlimler, bu tefsirin benzerinin yazılmadığına ittifak etmişlerdir.⁷⁵ Daha sonra bu yüzyılda yaşamış ve tefsir dışındaki ilimlerle ilgilenmiş âlimlerin isimleri, ilgili oldukları ilim dalı başlığı altında verilerek sonraki yüzyıla geçilmektedir.⁷⁶

Beşinci yüzyılda vefat etmiş müfessirlerin ele alındığı bölümde de önce ilgili müfessirlerin hayatları aktarılmakta,⁷⁷ ardından söz konusu yüzyılda yazılan

⁷⁰ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 62.

⁷¹ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 84.

⁷² Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 85.

⁷³ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 88.

⁷⁴ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 88-114.

⁷⁵ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 115.

⁷⁶ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 118.

⁷⁷ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 119-145.

tefsirlerin ayırıcı özelliklerine yer verilmektedir. Bu yüzyılda kaleme alınan tefsirlerin ayırıcı özellikleri konusunda şunlar kaydedilmektedir: Bu asırda özellikle Şîî yazarlar tarafından sûre faziletleri ve peygamber kıssaları konusunda zayıf hatta uydurma rivayetlere yer verildi. Bu konuda Şîîleri takip edenlerden biri de Sa'lebî'dir (öl. 427/1035). İbn Teymiyye, Sa'lebî hakkında şöyle bir yorum yapmaktadır: "O, salih bir kişidir. Ancak sağlam ve çürük hadis ile sünnet ve bidatlerle ilgili bilgisi yoktur. Begavî (öl. 516/1122), tefsirini ondan ve Vâhidî'den (öl. 468/1076) almasına rağmen hem hadis hem de fıkıh konusunda onlardan daha âlim olduğu için onların rivayetlerinin hepsini değil sadece sağlam olanlarını nakletmiştir. Vâhidî ve Sa'lebî'den sonra gelen müfessirler tarafından bu uydurma rivayetler nakledildi ve tefsirler bunlarla dolduruldu."⁷⁸ Daha sonra bu yüzyılda yaşamış Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Şîî âlimlerin isimleri verilerek sonraki bölüme geçilmektedir.⁷⁹

Altıncı yüzyılın müfessirleri aktarıldıktan⁸⁰ sonra bu yüzyıldaki tefsir anlayışı ile alakalı şunlar zikredilmektedir: Bu asırda Kur'ân'ı tefsir etmek isteyenlerin en az on beş ilmi çok iyi bilmesi gerektiği dile getirilmeye başlandı. Bu ilimler, şu şekilde sıralandı: Lügat, nahiv, sarf, iştikâk, me'ânî, beyân, bedi', kıraat, usûlü'd-dîn, usûlü'l-fıkıh, esbâb-i nüzûl, kasas, nâsih-mensûh, fıkıh, hadis. Müfessirlerin mutlaka bu ilimleri çok iyi bilmesi gerektiği ileri sürüldü ve bu ilimlerin kural ve kaideleri tefsire uygulandı. Böylelikle herkes, Kur'ân'ı kendi mezhebine/görüşüne göre tefsir etmeye başladı. Bu asırda bazı müfessirler tarafından önceki asırlarda yazılmış tefsirlerin özeti mahiyetinde eserler kaleme alındı. Bu tefsirlerde rivayet konusunda hassas davranıldı ve kaynak tefsirlerdeki gayr-ı sahih rivayetler ayıklandı.⁸¹

Yedinci yüzyılda yaşamış müfessirlerin hayatları verildikten sonra bu yüzyıla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmadan sonraki bölüme geçilmektedir.⁸²

Sekizinci yüzyıl bölümünde önceki bölümlerde olduğu gibi önce ilgili yüzyılda vefat etmiş müfessirlerin hayatları verilmektedir.⁸³ Fencafîrî, bu asırda tefsir yazarlarının bir kısmının aynı zamanda hem hadiste hem de fıkıhta temeyyüz ettiklerini belirterek sonraki bölüme geçmektedir.⁸⁴

Dokuzuncu yüzyıl müfessirlerinin hayatları verildikten⁸⁵ sonra bu yüzyıl şöyle değerlendirilmektedir: Bu asır, şerh ve haşiyelerin çoğaldığı ve tefsir derslerinin çok okutulduğu bir dönem olmuştur. Şerh ve haşiyeler, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i ve Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle *el-Keşşâf* bolca okutulmuş ve üzerine çok sayıda şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. Ayrıca *el-Keşşâf* ile ilgili hem tenkid hem destek mahiyetinde eserler

⁷⁸ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, 31; Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 147.

⁷⁹ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 149.

⁸⁰ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 150-180.

⁸¹ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 182.

⁸² Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 183-208.

⁸³ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 209-258.

⁸⁴ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 260.

⁸⁵ Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 261-307.

yazılmıştır.⁸⁶ Bu yüzyılda yaşamış, tefsir dışındaki İslamî ilimlerle temeyyüz etmiş büyük âlimlerin ve hüküm sürmüş yöneticilerin isimleri verilerek bu bölüm de kapatılmaktadır.⁸⁷

Onuncu yüzyıl müfessirlerinin hayatları verildikten⁸⁸ sonra bu yüzyılda kaleme alınmış bazı sûre tefsirleri tanıtılmaktadır.⁸⁹ Fencafirî, bu yüzyılın ayırıcı özellikleri kısmında bu dönemin Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* isimli eserinin üzerine bolca şerh ve haşiyelerin yazıldığı bir dönem olduğunu söylemekte ve bu eserlerin isimlerini zikretmektedir. Bundan önceki asırda da Beyzâvî üzerine şerh ve haşiyelerin yazıldığını; ancak yapılan çalışmaların bu asırdaki gibi çok yoğun olmadığını beyan etmektedir.⁹⁰ En sonunda bu yüzyılda yaşamış büyük âlimlerin isimlerini zikrederek sonraki bölüme geçmektedir.⁹¹

On birinci yüzyıl müfessirleri verildikten⁹² sonra bu yüzyılda telif edilmiş bazı sûre tefsirleri ve müfessirlerinden bahsedilmektedir.⁹³ Ayrıca bu yüzyılda Mahmud el-Vâridî (öl. 1061/1650-1651) tarafından *Tertîbu âyâtî'l-Kur'ânî'l-'azîm* isimli, Kur'ân âyetlerinin alfabetik olarak sıralandığı Türkçe bir eserin telif edildiği belirtilmektedir.⁹⁴ Bu yüzyılın tefsir anlayışı konusunda şunlar kaydedilmektedir: Hindistan, bu asırda büyük âlimlerle doluydu ve insanlar bu âlimlerden istifade etmek için her taraftan akın akın gelirlerdi. Fencafirî, Hindistanlı müfessirlerle alakalı genel bilgiler aktardıktan sonra bu asırda yaşamış Hindistanlı âlim ve bazı yöneticilerin isimlerini vermektedir.⁹⁵

On ikinci yüzyılda yaşamış müfessirlerin isimleri zikredildikten⁹⁶ sonra bu yüzyılda tefsir dışında Kur'ân ilimleriyle ilgili de eserlerin yazıldığı belirtilmekte, bu tür eserleri kaleme alan bazı âlimlerden ve onların eserlerinden bahsedilmektedir.⁹⁷ Bu asrın ayırıcı özellikleri bölümünde, önceki asırda olduğu gibi bu asırda da Hindistan'da büyük âlimlerin yaşadığı belirtilmekte ve bu âlimlerin isimleri aktarılmaktadır.⁹⁸ Bu bölümde ayrıca mezkûr dönemde, Hindistan'da hüküm sürmüş bazı yöneticilerin isimleri zikredilerek sonraki bölüme geçilmektedir.⁹⁹

On üçüncü yüzyılda vefat etmiş müfessirlerin hayatları hakkında bilgi verildikten¹⁰⁰ sonra bu yüzyılda telif edilen âyet, sûre tefsirleri ile ta'lik türü

⁸⁶ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 309.

⁸⁷ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 311.

⁸⁸ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 312-329.

⁸⁹ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 329-334.

⁹⁰ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 335-342.

⁹¹ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 344.

⁹² Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 345-366.

⁹³ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 366-373.

⁹⁴ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 370.

⁹⁵ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 374-376.

⁹⁶ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 378-398.

⁹⁷ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 398-402.

⁹⁸ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 402-405.

⁹⁹ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 406.

¹⁰⁰ Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, 407-428.

eserlerden ve bu eserlerin müelliflerinden bahsedilmektedir.¹⁰¹ “Bu Asrın Ayırıcı Özelliği” başlığı altında, mezkûr yüzyılda büyük âlimlerin yaşadığı belirtilmekte ve ilgili âlimlerin isim listesi verilmektedir.¹⁰²

On dördüncü yüzyılda vefat eden müfessirlerin hayatları verildikten¹⁰³ sonra bu yüzyıla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmadan kitap bitirilmektedir.¹⁰⁴

Âdil Nüveyhiz

Cezayirli bir âlim olan Âdil Nüveyhiz hakkında ne Arapça ve Türkçe kaynaklarda ne de internette bir bilgiye ulaşabildik. Onun vefat edip etmediği konusunda da herhangi bir malumat elde edemedik. Nüveyhiz'in hayatı hakkında bazı bilgilere ulaşmak için onun yazdığı veya tahkik ettiği eserlerin mukaddimelerine müracaat ettik.

Nüveyhiz, *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâ'ir* adlı eserinin mukaddimesinde, söz konusu eserinin ilk baskısının Cezayir'de, bağımsızlık sonrası yaptığı çalışmalara dayandığını, 1971 yılında yapılan ilk baskıdan sonra esere elde ettiği bilgileri eklemeyi düşündüğünü, ancak *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm ve hatte'l-'asri'l-hâzir* adlı eserine başladığı için bu düşüncesini gerçekleştiremediğini belirtmektedir.¹⁰⁵

Nüveyhiz'in *Mu'cemü'l-müfessirîn* adlı eserinin mukaddimesinde verdiği bilgilerden onun 1973'ten önce Beyrut'a taşındığı, 1975 yılı civarında Lübnan'da başlayan iç savaş nedeniyle Beyrut'un dağlık bir köyüne iltica ettiği ve 1988 yılına kadar Beyrut ve civarında yaşadığı ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶ Tahkik ettiği *el-Vefeyât* ve *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* adlı eserlerin mukaddimelerinde ise onun 1971 yılında Beyrut'ta ikamet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Halil Ahmed Halil ise *el-Kûmidye's-siyâsiyye vücûh fî mir'âtî* adlı eserinde, Adil Nüveyhiz'in krallık döneminde, Libya'da iş hayatına başladığını, Kaddafi (öl. 2001) döneminde de bu görevini devam ettirdiğini ifade etmektedir.¹⁰⁸

Buna göre Nüveyhiz'in ülkesinde eğitimini tamamladıktan sonra Libya'ya geçtiğini, Kaddafi'nin hükümet darbesinden sonra Lübnan'a taşındığını söyleyebiliriz.

Nüveyhiz, tanıtacağımız *Mu'cemü'l-müfessirîn* adlı eserinden başka *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâ'ir*, *el-Beşîrû'l-İbrâhîmî*; *'azîmün mine'l-Cezâ'ir*, *Senevâtün kânet 'Arabiyye ve Ebü'l-Alâ' el-Maarrî: eş-Şâ'irü'l-Feylesûf*, *Mu'cemu a'lâmi*

¹⁰¹ Fencafîrî, *Neylû's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 429-435.

¹⁰² Fencafîrî, *Neylû's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 436-439.

¹⁰³ Fencafîrî, *Neylû's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 440-445.

¹⁰⁴ Fencafîrî, *Neylû's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, 450-452.

¹⁰⁵ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu 'a'lâmi'l-Cezâ'ir* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 1980), 5.

¹⁰⁶ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 1988), 1/13.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hasan İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983), 19; Ebû Bekir b. Hidâyetullah el-Hüseynî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Âdil Nüveyhiz (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982), 8.

¹⁰⁸ Halil Ahmed Halil, *el-Kûmidye's-siyâsiyye vücûh fî mir'âtî* (b.y.: el-Müessesetü'l-'Arabiyye, 2006), 690.

Lübnan, Mu'cemu a'lâmi Filistin isimleriyle başka eserlere de imza atmıştır. Öte yandan birçok mahtût eseri tahkik edip bastırarak ilim dünyasına kazandırmıştır. Onun tahkik edip neşrettiği eserler şunlardır:

1. Ali b. Rabben et-Taberî'nin (öl. 247/861'den sonra) *ed-Dîn ve'd-devle fî isbâti nübüvveti'n-Nebî'si*.
2. Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (öl. 400/1009'dan sonra) *el-Furûk fî'l-lüga'sı*.
3. Ebû Abdullah el-Hatîb el-İskâfî'nin (öl. 421/1030) *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl'i*.
4. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdullah el-Gibrî'nî'nin (öl. 714/1314-1315) *'Unvânü'd-dirâye fî men 'urife mine'l-'ulemâ fî'l-mi'eti's-sâbi'a bi-Bicâye'si*.
5. Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî'nin (öl. 620/1223) *el-İstibsâr fî ensâbi'l-Ensâr'ı*.
6. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Hasan İbn Kunfüz'ün (öl. 810/1407) *el-Vefeyât'ı*.
7. Ebû Bekir b. Hidâyetullah el-Hüseynî'nin (öl. 1014/1605) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'si*.

Nüveyhiz, ayrıca Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (öl. 1973) tarafından tahkik edilen Ebü'l-Yümn Mücîrüddin Abdurrahman b. Muhammed el-'Uleymî'nin (öl. 928/1522) *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmâm Ahmed* adlı eseri üzerine bazı ta'likler kaleme almıştır. Öte yandan İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Menâkibü'l-İmâm Ahmed* adlı eserine bir mukaddime yazmıştır.

Nüveyhiz'in Mu'cemü'l-müfessirîn İsimli Eseri

Âdil Nüveyhiz, bu eserinin mukaddimesinde mezkûr eserin İslam'ın ilk yıllarından günümüze kadar olan Arap ve Müslüman âlimler hakkında kaleme aldığı ikinci eseri olduğunu ifade etmektedir. Nüveyhiz'in bu alandaki ilk çalışması sadece Cezayirli âlimleri ele aldığı *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâ'ir* adlı eseridir. Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn* adlı eserinde Kur'ân'ın tamamını, bir sûresini, bir veya birkaç âyetini tefsir eden yaklaşık iki bin âlimin hayatına yer verdiğini; tefsir hakkında bir eser bırakan bütün âlimleri ele aldığını, bununla birlikte eser bırakmadıkları halde tefsirle meşhur olan sahabi ve tâbiîn âlimleri de zikrettiğini belirtmektedir. Müfessirlerin hayatları hakkında eser yazan ve bir boşluğu dolduran ilk kişi olduğunu iddia etmediğini, zira bu alanda büyük âlimlerin telif yaptığını beyan etmektedir. Nüveyhiz, daha sonra Süyûtî, Dâvûdî, Edirnevî'nin bu alanda yazdıkları eserleri hakkında kısaca bilgi vermektedir. Nüveyhiz, bu eseri telif etmeye başladığı zaman Beyrut'ta ikamet etmekte olduğunu, ancak 1975 yılında başlayan olaylardan dolayı dağlık bir köye iltica ettiğini ve kütüphanelerden uzak kaldığını, bununla birlikte bu sıkıntılardan dolayı bazı kaynaklarını kaybettiğini, ancak bu durumun kendisi için bir engel teşkil etmediğini ifade etmektedir.¹⁰⁹

Nüveyhiz, müfessirleri meşhur olduğu künyesine/lakabına göre verdiğini, meşhur bir künye/lakaba sahip olmayanları isimlerine göre sıraladığını, müfessirlerin baba, dede isimlerine ve nisbelerine de yer verdiğini, onların doğum ve ölüm tarihlerini hicri ve miladi olarak kaydettiğini belirtmektedir. Ayrıca tefsir dışındaki ilimlerde ihtisas sahibi olan müfessirlerin diğer ihtisas alanlarını da beyan

¹⁰⁹ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 1/12-13.

ettiğini, müfessirlerin doğum ve vefat yerlerini, yaptıkları işleri, tefsir alanında kaleme aldıkları eserleri belirttiğini, bu eserlerin mahtût veya basılı olma durumlarına işaretle bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰

Nüveyhiz, miladi tarihi, hicri tarihe göre tespit ettiğini, hangi ayda vefat ettiği belirtilmeyen müfessirlerin hicri vefat yılına denk düşen iki miladi yılı yazdığını, bazen tek miladi yılı yazmakla iktifa ettiğini kaydetmekte, ancak tek miladi yılı vermesinin nedenini açıklamamakta, sadece böyle bir tercihte bulunduğunu ifade etmektedir. Kaynakların doğum ve vefat tarihi hakkında bilgi vermediği müfessirlerin yaşadıkları asrı belirttiğini, yaşadıkları asır da belli değilse doğum ve vefat tarihleri yerine soru işareti koyduğunu söylemektedir. Araştırmacılara yardımcı olmak için esere iki tablo eklediğini, her alfabe harfinin başında söz konusu harfle başlayan bir isimle meşhur olan kişilerin listesini ve hayatlarının bulunduğu cilt ve sayfa numarasını verdiğini, aynı işlemi bütün müfessirler için de yaptığını ve mezkûr tablonun ikinci cildin sonunda olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹

Eserin başında zamanın Lübnan müftüsü Hasan Halid'in kaleme aldığı bir takdim yazısı yer almaktadır. Halid, söz konusu takdim yazısında Hz. Peygamber'den itibaren tefsirin kat ettiği mesafeler hakkında bilgi vermekte, çok çeşitli ve değerli tefsirlerin yazıldığını, bu tefsirlere ancak Âdil Nüveyhiz'in *Mu'cemü'l-müfessirîn* adlı eserinde ortaya koyduğu büyük bir çabayla ulaşılabileceğini belirtmektedir. Halid, Nüveyhiz'in genel bir şekilde tarihçi, muhaddis, edebiyatçı, filozof ve kelimcilerin hayatlarını de ele aldığını, bu eserde ise sadece müfessirleri kaydettiğini söylemekte, Nüveyhiz'in kaleme aldığı ve tahkik ettiği eserlerden bahsetmektedir.¹¹²

Eserde müfessirler alfabetik sıraya göre ele alınmaktadır. Her harfin başında ilgili harfle başlayan meşhur bir isme sahip olan müfessirlerin listesi verilmekte, söz konusu müfessirlerin hangi ismin altında incelendiği belirtilmektedir. Ardından mezkûr harfte ele alınacak müfessirlerin hayatlarına geçilmektedir. Müfessirler, isimlerine göre, isimleri aynı olursa baba ve dede isimlerine göre aktarılmaktadır. Söz gelimi önce İbrahim b. Ahmed b. Ali, daha sonra İbrahim b. Ahmed b. Muhammed, ondan sonra İbrahim b. Ahmed b. Me'âlî zikredilmektedir.¹¹³ Müstedrek (telafi) başlığı altında ise daha önce ele alınmamış müfessirler yine alfabetik sıraya göre incelenmektedir.¹¹⁴ Eserin sonunda ise bazı fihristler bulunmaktadır. Bu fihristlerde ele alınan müfessir ve eserlerin isimleri yer almaktadır.¹¹⁵ Eserde ele alınan ilk müfessir, Âdem b. Ebî İyâs Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Hasan el-Horâsânî el-'Askalânî'dir (öl. 220/835). Son müfessir ise Yusuf b. İbrahim es-Sedrâtî el-Vercelânî'dir (öl. 570/1175).

¹¹⁰ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 1/13-14.

¹¹¹ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 1/14.

¹¹² Hasan Halid, "Takdim", *Mu'cemü'l-müfessirîn*, mlf. 'Âdil Nüveyhiz (Beirut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 1988), 1/5-10.

¹¹³ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 1/9.

¹¹⁴ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 2/753-809.

¹¹⁵ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 2/811-978.

Sonuç

Tabakât, bir alanla ilgilenen kişilerin hayatları hakkında bilgi veren ve varsa yazdıkları eserleri tanıtan telif türüne denilmektedir. İslam geleneğinde mevcut olan bu telif türünde sahabe, tâbîn, âlimler ve belli bir özelliğe sahip kişiler ele alınmaktadır.

Müfessirler ile ilgili tabakât eserleri, nispeten geç bir dönemde kaleme alınmaya başlanmıştır. Müfessirleri ihtiva eden herhangi bir tabakât eserinin kaleme alınmadığını ilk fark eden ve bu konuda eser yazan Süyûtî'dir. O, *Tabakâtü'l-müfessirîn* isminde bir eser kaleme almış; ancak ömrü vefa etmediğinden eseri eksik kalmıştır. Süyûtî'nin eserinde sadece 136 müfessirin hayatı yer almıştır.

Bu konuda eser yazan ikinci âlim, Süyûtî'nin öğrencisi Dâvûdî'dir. Dâvûdî, hem hocasının tamamlayamadığı eserini temize çekmiş hem de kendisi de aynı ismi taşıyan daha geniş bir eser kaleme almıştır. Dâvûdî, eserine herhangi bir mukaddime yazmamış, müfessirler hakkında değerlendirmelerde bulunmamıştır. Dâvûdî, eserinde toplam 704 müfessirin tercüme-i hâlini aktarmıştır.

Aynı isimle eser kaleme alan müelliflerden biri de Edirnevî'dir. Edirnevî, kaynaklarını sayarken Beyzâvî'ye nispet ettiği *Muhtasarü tabakâti'l-müfessirîn* adında bir eseri zikretmekte ve buna rağmen eserinin bu alanda yazılan ilk çalışma olduğunu ileri sürmektedir. Beyzâvî'nin böyle bir eserinin olmaması, Edirnevî'nin Beyzâvî'ye nispet ettiği bilgilerin bire bir Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserinde de bulanması ve Edirnevî'nin mukaddimesinin Süyûtî'nin mukaddimesi ile büyük oranda benzerlik göstermesi onun Süyûtî'nin eserini gördüğünü, ondan istifade ettiğini; ancak eserin Beyzâvî'ye ait olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Edirnevî, Dâvûdî'nin bu alandaki çalışmasından haberdar olmaması ve Süyûtî'nin eserinin muhtasar olması bu alanda telifte bulunan ilk kişinin kendisi olduğunu iddia etmesine neden olmuştur. Edirnevî'nin eserinde toplam 644 müfessir ele alınmıştır.

Bu alanda telif veren âlimlerden biri de Pakistanlı âlim Muhammed Tâhir el-Fencafîrî'dir. Fencafîrî'nin eserinin ismi, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*'dir. Fencafîrî, bu eserinde müfessirleri vefat ettikleri asırlara göre ele alıp hayatları hakkında bilgi vermektedir. Fencafîrî, ilk müfessir olarak Hz. Peygamber'i zikretmektedir. Hz. Peygamber'den sonra sahabe müfessirleri ele almaktadır. Daha sonra hicri XIV. asra kadar ulaşabildiği bütün müfessirlerin hayatlarını vermekte ve varsa eserlerini kısaca tanıtmaktadır. Fencafîrî, her asırdaki müfessirlerin hayatlarını aktardıktan sonra ilgili asırdaki tefsir durumu ve tefsir metotlarıyla ilgili kısa bilgiler vermektedir. Ancak her nedense yedinci ve on dördüncü asırlar için herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Bu eserde toplam 688 müfessir ele alınmaktadır. Eserde müfessirlerin hayatları verildikten sonra tefsirleri de kısa bir şekilde değerlendirilmektedir.

Bu alanda eser kaleme alanlardan biri de Cezayirli âlim Âdil Nüveyhiz'dir. Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm ve hatte'l-'asri'l-hâzır* olarak isimlendirdiği eserinde yaklaşık iki bin müfessirin hayatı hakkında bilgi

vermektedir. Eserde müfessirler alfabetik sıraya göre ele alınmaktadır. Her harfin başında söz konusu harfle başlayan meşhur bir isme sahip olan müfessirlerin listesi verilmekte, bu müfessirlerin hangi ismin altında inceleneceği belirtilmektedir. Ardından mezkûr harfte ele alınacak müfessirlerin hayatlarına geçilmektedir. Müfessirler, isimlerine göre, isimleri aynı olursa baba ve dede isimlerine göre sıralanmaktadır. Eserin sonunda müstedrek (telafi) başlığı altında daha önce ele alınmayan müfessirler yine alfabetik sıraya göre incelenmektedir. Eserde bazı fihristler de bulunmaktadır. Bu fihristlerde ele alınan müfessir ve eserlerin isimleri yer almaktadır

Müfessir ve tefsirlerle ilgili bilgi veren eserler, tefsir araştırmacıları için çok ehemmiyetlidir. Zira araştırmacılar, bu eserler vasıtasıyla kaynaklardan haberdar olabilmekte ve çalışmalarını için doğru kaynakları belirleyebilmektedirler. Ayrıca bu eserler vasıtasıyla yazma halde bulunan eserler bilinmekte ve ele alınıp tahkik edilebilmektedir.

Müfessir ve tefsirlerle ilgili birçok çalışma olmasına rağmen bu alanda hâlâ olması gerekene ulaşamamıştır. Bunun için farklı dillerde tefsir, meal yazan ve Kur'ân ilimlerinde eser telif eden âlim ve eserlerini tanıtacak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Müfessir ve tefsirlerle ilgili bir ansiklopedinin hazırlanması veya farklı dillerde yapılan tefsir çalışmalarının müstakil eserlerle ele alınması bu boşluğu dolduracaktır.

Kaynakça

- Afgânî, Şemseddîn es-Selefi. *Cuhudu 'ulemâ'i'l-Hanefiyye fî ibtâli akâidi'l-Kubûriyye*. Riyad: Dârü's-Sumâ'î, 1996.
- Aydar, Hidayet. *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri 2*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2014.
- Başkan, Ömer. "Taşköprizâde'nin Miftâhu's-Sa'âde'si Bağlamında Osmanlı İlimler Tasnifi Geleneğinde Tefsir Tarihi Algısı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2012), 135-161.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)*. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Birişik, Abdulhamit. "Müfessir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/498-500. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Çiçek, Mehmet - Yazıcı, Burhan. "Edirnevî'nin Tabakâtü'l-Müfessir'in Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020), 116-142.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Deliser, Bilal. "Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî ve 'Tabakâtü'l-Müfessirîn' Adlı Eseri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015), 182-203.
- Durmuş, İsmail. "Tabakât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/288-290. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Salih b. Muhammed el-Huzzî. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1997.

- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Mustafa Özel – Muammer Erbaş. İzmir: Birleşik Matbaacılık Yayınları, 2005.
- Fencafirî, Muhammed Tâhir. *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*. Fencafir: Mektebetü'l-Yemân, 3. Basım, 2000.
- Gazzî, Muhammed b. Muhammed. *el-Kevkebü's-sâ'ire bi-a'yâni'l-mi'eti'l-âşire*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Goldziher, Ignaz. *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1955.
- Halid, Hasan. "Takdîm". *Mu'cemü'l-müfessirîn*. mlf. 'Âdil Nüveyhiz. 1/5-10. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Halil, Halil Ahmed. *el-Kûmidye's-siyâsiyye vücûh fî mir'âti*. b.y.: el-Müessesetü'l-'Arabiyye, 2006.
- Huzzî, Süleyman b. Salih. "Mukaddime". *Tabakâtü'l-müfessirîn*. mlf. Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî. 1-16. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1997.
- Hüseynî, Ebû Bekir b. Hidâyetullah. *Tabakâtü's-şâfi'iyye*. thk. Âdil Nüveyhiz. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 3. Basım, 1982.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959-1960.
- İbn Kunfuz, Ahmed b. Hasan. *el-Vefeyât*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414/1993-1994.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkadir el-Arnâût - Mahmud el-Arnâût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, 1997.
- M. Hüseyin ez-Zehbî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâ'ir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 1980.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm ve hatte'l-'asri'l-hâzır*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Ömer, Ali Muhammed. "Mukaddime". *Tabakâtü'l-müfessirîn*. mlf. Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî. 3-20. Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2010.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. *Mefhûmü't-tefsîr ve't-te'vîl ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir*. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2. Basım, 2006.
- Temel, Ali Rıza. "Dâvûdî Muhammed b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/51-52. Ankara: TDV Yayınları, 2010.